

CSAPÓ CSABA

A századvég csendőrörsei

A tanulmány rendelkezésünkre álló szabályzatok, levéltári források, visszaemlékezések és a korabeli sajtó alapján próbálja meg rekonstruálni az átlagos magyarországi gyalogos csendőrörök századvégi (1880–90-es évekbeli) életét.

A feladat természetesen nem könnyű, hiszen a levéltárakban elsődlegesen a minisztériumok (HM, BM), illetve azokhoz kapcsolódóan a felsőbb parancsnokságok jelentései, levélváltásai maradtak fenn, amelyekből – jellegükből következően – a több ezer csendőr életviteléről, gondjairól vajmi keveset tudhatunk meg. A visszaemlékezések pedig – a valósággal sokszor szöges ellentétben – szinte idilli képet igyekeznek az olvasó elé tárni a hajdani rendfenntartókról.¹

A korabeli sajtó a hallgatásával tüntet. Jellemző, hogy a csendőrség megszervezésének 10 éves évfordulójáról – a szűk olvasóközönségű szakmai lapokat leszámítva – csupán egyetlen polgári újság, a „Magyarország” adott rövid tájékoztatást.² A sajtó magatartásának magyarázata rendkívül egyszerű: az ország lakosainak döntő többsége nem szerette a csendőröket. Ez talán nem jelentett gyűlöletet, azonban amolyan „betyáros” ellenkezést mindenképpen, amelynek nagy hagyományai és kifinomult módszerei voltak a nép körében. A skála rendkívül széles, a kisebb bűntények be nem jelentésétől a félrevezetésen át a csendőrök nyílt megtámadásáig szinte minden megtalálható.

Az okok között megemlíthetnénk az 1867 előtti időszak zsandárságának rendkívül negatív megítélését, illetve a felfogás továbbélését a zsandárság feloszlása után, a csendőrök felhasználásának célját és annak módszereit stb. Az emberek természetesen azt is nehezen fogadták el, hogy 1881 után létrejött egy olyan szervezet, amely – a „pandúr-érával” ellentétben – betartatta velük a törvényeket és rendeleteket, tehát jelentős korlátozást jelentett a mindennapi életben. Velük nem lehetett barát-

1 A korabeli vélemények közül talán emeljünk ki egyet, amely a mai olvasó szemében szerzője ismertségénél fogva rendkívül érdekessé válhat. A 18. életévét még be sem töltő *Krúdy Gyula* 1896-ban így fogalmazott a csendőrökről: „A csendőr vitéz legény. Három fegyvere van. Egyikkel lő, a másikkal szúr, a harmadikkal vág. Bátor mindegyik, mint az oroszlan s elszántak és ahol meglíbben kalapjuk kakastolla a légben, ott csend lesz és nyugalom egyszerre.” (Magyar Csendőr 1896. jan. 4.) Egy héttel később pedig így ír: „Megvallom én a csendőröket csak ideálisan ismerem, s talán azért vagyok elfogult velük szemben. Szeretem a csendőröket, s igazi gyönyörűséggel nézem őket, mikor meglíbben kalapjuk tollbokrétája a szellőben s szuronyukon végigcsillog a napsugár: felrepes a szívem a nemzeti büszkeségtől. A magyar csendőr páratlan az egész világon.” (Magyar Csendőr 1896. jan. 11.)

2 Csendőrségi Közlöny 1894. február 22.

kozni, nem lehetett őket megvesztegetni, és ha a szükség úgy hozta, gondolkodás nélkül a fegyverükhöz nyúltak. Az erő és a hatalom, amit a csendőrség sugárzott, ambivalens érzéseket váltott ki az ország polgáraiból.

A Magyar Királyi Csendőrséget az 1881. évi III. tc. hívta életre, a II. tc.-kel pedig megállapították a legénység kiegészítésének módozatait. Az új parancsnokságok kiépítése – vélhetnénk – jóval korábban megkezdődött, hiszen a pandúr-szervezet működésképtelensége már szinte a kezdetektől kaotikus állapotot teremtett az ország közbiztonsági állapotában. Ez azonban korántsem így történt. Bár a nagypolitika szintjén, ill. a Honvédelmi Minisztérium és az erdélyi csendőrparancsnokság üzenetváltásaiban – az 1870-es évek közepétől – szinte kész tényként kezelték a csendőrség törvényesítésének és országossá tételének kérdését, ennek ellenére a részletes tervek elkészítésével adósak maradtak. Ez oda vezetett, hogy az említett törvények meghozatala után szinte a nulláról kezdték meg a II. sz. (szegedi) csendőrparancsnokság kiépítését.³

A legnagyobb gondot a legénységi létszám kiállítása jelentette, ezt sem ekkor, sem az ezt követő két évtizedben nem sikerült megfelelő módon megoldani. Ahhoz ugyanis, hogy megfelelő számú jelentkező közül választhassanak, jelentős előnyöket kellett volna ígérni. Az ország pénzügyi lehetőségei – vagy éppen ezek hiánya – azonban nem tették ezt lehetővé. Ez főleg a kezdetekben állította szinte megoldhatatlan feladat elé a tisztikart, ekkor ugyanis 3 év alatt több ezer jól képzett csendőr kiállításáról kellett gondoskodniuk.

Az említett 1881. Évi II. tc. meghatározta azoknak a körét, akik a csendőrségbe egyáltalán a felvételüket kérhették: pl. az önkéntesen belépő honvédek; a hadsereg önkéntesen belépő tartalékosai vagy póttartalékosai; a hadkötelezettségüknek már eleget tett önkéntesek stb. Nyilvánvaló tehát, hogy a csendőrség katonai szerveztségéből következően a legénység felvételénél is az alapvető hangsúlyt a katonaviseltségre helyezték.

A törvény a belépőknek kedvezményeket is kínált: ha valaki a hadseregből vagy a honvédségből lépett be, akkor szolgálati idejéből a honvédségnél teljesítendő két utolsó évet elengedték, ha a csendőrségnél 4 évet szolgál; csendőri szolgálatuk idejére felmentették őket a hadgyakorlatok, ellenőrzési szemlék és általában mindenféle szolgálatra való behívás alól, valamint mozgósítás esetén is a csendőrségnél maradtak. A belépés feltételeit részletesebben tárgyalja a szervezeti utasítás, eszerint szükséges: a magyar állampolgárság; 20–40 év közötti életkor; nőtlen vagy gyermektelen özvegy állapot; katonai szolgálatra való egészségügyi alkalmasság és legalább 163 cm-es magasság; a magyar mellett lehetőleg még egy nyelv ismerete; az olvasni, írni, számolni tudás stb.⁴

3 Az I. sz. csendőrkerület elnevezést ugyanis az erdélyi csendőrparancsnokság kapta, amely az 1867-es magyarországi felosztáskor nem szűnt meg, hanem a közös Hadügyminisztérium és a magyar Belügyminisztérium együttes alárendeltségébe került, 1876. május 1-jétől pedig a Honvédelmi és a Belügyminisztérium igazgatása alatt állott. Ennek részleteiről l. *Csapó Csaba*: Az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség átvétele a magyar kormány felügyelete alá 1867–1876. (Hadtörténelmi Közlemények, 1994. 90–116.)

4 Szervezeti és szolgálati utasítás. Magyarországi Rendeleték Tára 1881. Bp. 1881. 1175.

Természetesen egy dolog volt az elvek kidolgozása és megint más ezek alkalmazása a gyakorlatban. Annak az erdélyi csendőrparancsnokságnak kellett volna – a szolgálatát 1882. január elsejével megkezdő – szegedi csendőrparancsnokság 961 főnyi legénységi állományát kiállítania, amely a saját szükségleteit is alig volt képes fedezni. 1881-ben a létszám kb. 1/5-e, mintegy 170 fő hagyta el az erdélyi csendőrséget a 3 éves szolgálati idő letelte vagy egyéb okok miatt.⁵ Ugyanakkor azonban az 1881. évi III. tc. 6. paragrafus kimondta, hogy a csendőrség megszervezésekor a korábbi közbiztonsági közegeket (itt a csendbiztosokra és a pandúrokra, ill. a rendőrökre gondoltak) lehetőleg alkalmazni kell.⁶ A belügyminiszter elképzelése szerint a kijelölt 7 vármegyéből 316 főnek kellett volna próbaszolgálatra Erdélybe utaznia.⁷ Azért, hogy minél több jelentkezőt felvehessenek, a miniszter javaslatára szinte minden feltételről lemondtak, így nem vették figyelembe az életkort, az írni-olvasni tudást és a családi viszonyokat sem.⁸ Ennek ellenére az első évben csupán 3 csendbiztos és 30 pandúrt tudtak véglegesen felvenni, a többiek ugyanis vagy meg sem érkeztek a próbaszolgálati helyükre, vagy a kiképzés közben visszaléptek. A visszalépések legfőbb okai között szerepelt a katonai fegyelem, a sok tanulás és a jelentkezők családi helyzete. Sok volt közöttük az 50-60 éves, 6-8 gyerekes családfő. A kialakult helyzeten végül úgy segítettek, hogy az erdélyi parancsnokságtól több mint 360, a közös hadsereg tartalékából mintegy 320, a m. kir. honvédségtől kb. 160 főt vezényeltek át a II. sz. (szegedi) csendőrparancsnokság állományába és őket kb. 40 polgári személy felvételével egészítették ki.⁹

Az elmondottakkal csupán azt próbáltuk illusztrálni, hogy a parancsnokságok felállításakor milyen „vegyes” volt az őrsök állományának összetétele, hiszen mindez a későbbi kiegészítésekkor kísértetiesen hasonló módon alakult.

A szolgálatra alkalmazottak kevés kivételtől eltekintve falusi származásúak voltak, a nagyszámú földműves mellett kézműveseket is találunk közöttük. Ez azonban természetesnek tekinthető, hiszen még az 1890-es népszámlálás adatai szerint is az ország lakosainak 71%-a őstermelésből élt. Ha emellett még figyelembe vesszük, hogy állandó munkát és biztos, bár igen szűkös jövedelmet jelentett, ráadásul nem elhanyagolható hatalmat adott a kezükbe – ami maga után vont egy bizonyos mértékű presztízsemelkedést –, érthető módon főként a legszegényebb rétegek választották ezt a lehetőséget.

A csendőr legénység nemzetiségi megoszlásáról és a nemzetiségekkel kapcsolatos magatartásáról nagyon kevés adatunk van. A Belügyminisztérium államrendőri osztályán 1884 februárjában készült kimutatás az egyetlen olyan rendelkezésre álló irat, amely az anyanyelv szerinti csoportosítás alapján átfogó képet nyújthat a csendőrparancsnokságok felállítás utáni állapotáról:¹⁰

5 Magyar Országos Levéltár (= MOL). Belügyminisztérium (= BM) Általános iratok. K 150/893. 1881 III. 11/a 8131. sz.

6 Magyar Törvénytár 1881. évi törvénycikkek. Bp. 1896. 7.

7 MOL BM K 150/893. 1881 III. 11/a 10420. sz.

8 Uo. 14792. sz.

9 Uo. 16934. sz.

10 MOL BM Reservált iratok (K 149) 8. d. 1884. 8.t. 543/res. sz.

Parancsnokság száma és székhelye	magyar	német	román	szlovák	szerb	egyéb ¹¹	összes létszám
I. sz. Kolozsvár	523	152	157	4	1	3	840
II. sz. Szeged	466	178	61	15	55	4	779
III. sz. Budapest	753	57	24	10	1	7	852
IV. sz. Kassa	734	66	32	68	2	13	915
V. sz. Pozsony	404	126	52	171		3	756
VI. sz. Székesfehérvár	537	85	19	18	8	18	685
Összesen	3417	664	345	286	67	48	4827

A táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a legénységen belül a magyar anyanyelvűek aránya messze meghaladta a magyarság országos belüli számarányát. Míg a csendőrök között a magyarok aránya 70%, az összlakosságon belül ez a szám az 1880-as népszámlálás országos adatai szerint – Horvátországot és Fiumét nem számítva – 46,7%. A német nemzetiségnél nem található eltérés (13,7 és 13,6%), a román (7 és 17,5%) és szlovák (6 és 13,5%) nemzetiség viszont meglehetősen alulképviselet.¹²

Az erdélyi csendőrparancsnok állományában a magyar legénység aránya 62,3%, míg az itteni lakosság 30,2%-a magyar. A német nemzetiség aránya a csendőrök között szintén jelentősen meghaladja a lakosságon belüli számarányukat (18 és 10,1%), a románság pedig hihetetlenül alulreprezentált (18,6 és 56,8%).¹³

A későbbi évtizedekből nem állnak hasonló kimutatások rendelkezésünkre, így következtetéseinket kénytelenek vagyunk közvetett adatokkal alátámasztani. Véleményem szerint a vizsgált időszakban a csendőrök között a nemzetiségi aránya csökkenő tendenciát mutat, ami több okkal magyarázható.¹⁴ A szolgálati nyelvet, a magyart nem beszélők szinte az egész időszakban eleve ki voltak zárva a csendőrségi szolgálatból. Az 1880-as népszámlálási adatok szerint a németek között 20,2%, a szlovákoknál pedig 9,5% volt a magyarul is beszélők aránya, ez a szám a románoknál viszont csak 5,7%.¹⁵

A XIX. sz. utolsó évtizedében az elmagyarosodás a csendőrségen belül elsősorban a névváltoztatásban jelentkezett. 1895 első felében például 37 csendőr magyarosította meg a nevét, így büszkén jegyezheték meg, hogy „foglalkozásra nézve a csendőrök tűnnek ki leginkább a névmagyarosításban, ami nemcsak jó ízlésre mutat,

11 Egyéb alatt szerepel: horvát, cseh, lengyel, szlovén, orosz.

12 Magyarország története 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. Bp. 1979. 2. köt. 1149.

13 Erdély története. Szerk. Szász Zoltán. Bp. 1988. 3. köt. 1575.

14 A szegedi csendőrkerület parancsnoka már 1884 októberében arról panaszkodik, hogy a lakosság legnagyobb részét kitevő nemzetiségek nem jelentkeznek csendőrnek, ezért a létszámot nem tudja kiegészíteni. MOL BM K 150 1234. 1884. VII. 1. 52317. sz.

15 Magyarország története 1848–1890. i. m. 2. köt. 1152.

hanem hazafias testületi szellemre is.”¹⁶ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a különböző nemzetiségű csendőrök között ellentétek vagy bármiféle összeütközések alakultak volna ki. Egy visszaemlékezés szerint: „mindenkit aszerint becsült meg a testület, amennyit ért s hogy magyar volt-e vagy román, az mellékes volt”.¹⁷

A nemzetiségi kérdés a csendőrség oldaláról nem mint politikum – vagy nemcsak mint politikum – jelent meg, hanem elsősorban mint közbiztonsági probléma. Számtalan esetben bebizonyosodott, hogy a csendőrség a nemzetiségi problémán felül tudott emelkedni. Ez leginkább a testület irányítóira volt igaz, de a mindennapok eseményei is ezt igazolták. Sáros vármegye felterjesztésére például a belügyminiszter 1882-ben hozzájárult, hogy a megyéből olyanok is belépjenek a csendőrségbe, akik magyarul nem is beszélnek, egy éven belül azonban kötelesek voltak a szolgálati nyelvet megtanulni.¹⁸ Nemzetiségi vidékeken a csendőrséghez való belépés feltétele volt az ott élő nemzetiség nyelvének ismerete, ami nélkül a szolgálat eredményes ellátása elképzelhetetlen volt. Az esetleges nemzetiségi összecsapások elleni fellépés sem volt keményebb, mint ha egy egyszerű kocsmai verekedéshez kellett kivonulniuk, vagy ha egy képviselő megválasztása nem felelt meg a falu ízlésének. Ha a csendőrök úgy ítélték meg, hogy az események ellenőrizhetetlenné váltak, habozás nélkül a tömegbe lóttak. A népnek pedig megmaradt a „ius murmurandi”, a morgás joga.

Mindez a 19. század második felében hangjukat egyre inkább hallató nemzeti-ségek számára természetesen egészen másként festett. A csendőrség ugyanis az ő szemszögükből annak a magyar(!) államnak – Mocsáry szavaival a „magyar abszolutizmus”-nak – a képviseletét és azoknak a magyar (!) törvényeknek a betartatását jelentette, amelyek „nem minden szempontból” segítették elő nemzeti-nemzetiségi létük fennmaradását, kultúrájuk fejlődését. Egy esetleges fellépés velük szemben így – okkal vagy ok nélkül – nem csupán a csendőrökkel, hanem általában a rendszerrel, a magyarokkal szembeni gyűlöletet is fokozta. Érthető, hogy az általuk elnyomónak tekintett szervezet működésében semmilyen szerepet nem kívántak játszani.

A csendőrök műveltsége, képzettsége nagymértékben befolyásolta a szervezet működését. A kiképzést végző tiszteket és altiszteket valószínűleg nem érte olyan meglepetés, mint azt a csendbiztost, aki az első rendőri kongresszus után visszaemlékezésében a következőket írta: „Engem kellemesen lepett meg a congressuson feltűnő intelligentia...”¹⁹ Ők inkább egy másik mondatot írhattak fel az elméleti oktatás alatt a táblára, amely tömörségében felvehette a versenyt az előzővel és irányadóul szolgálhatott: „Egy buta, tudatlan csendőr állása kötelmeinek eleget tenni nem képes, egy ilyen a testületből mielőbb eltávolítandó.”²⁰

16 Rendőri Lapok 1895. nov. 17; A névváltoztatás azonban nemcsak a közcsendőrök kiváltsága volt. A „Rendőri Lapok” 1898. máj. 28.-i számában olvashatjuk, hogy Rosenthal Károly csendőr alezredes (a pozsonyi kerület parancsnoka) vezetéknévét „Babocsay”-ra változtatta.

17 *Oszoly István*: Nyári őrsön. Csendőrségi Lapok 1931. febr. 20.

18 MOL BM K 150 985. 1882 III. 11/b. 16640. sz.

19 Közrendészeti Lap 1871. júl. 23.

20 MOL BM K 150 984. 1882 III. 11/a 398. sz. (megszállási parancs 100. pont)

A szolgálatra jelentkező polgári vagy katonai személynek – miután letette az esküt Ferenc József-re és a magyar törvényekre – először 6 hónapos próbaszolgálatot kellett vállalnia, amely két részből állt. Először legalább 6 hetes elméleti képzésben részesült, amelynek során megismerkedett a csendőrségi utasításokkal, az általános katonai szabályokkal, valamint a közbiztonság fenntartására vonatkozó polgári törvényekkel, miniszteri rendeletekkel, a megyei és városi szabályrendeletekkel stb. Gyakorolták az írást, a számolást és fegyverhasználatot. Ez a kiképzés a kerületi parancsnokságok székhelyén történt oktatótisztok és altisztek vezetésével.

A sikeres vizsga után a gyakorlati élet rejtjelmeibe a leendő csendőröket az őrsökön vezették be, ahol természetesen tovább folyt elméleti oktatásuk is. Az őrsök munkájában ugyanúgy részt vettek, mint bárki más, csak önálló szolgálatra nem alkalmazták őket.²¹ Emellett az őrsökön elméleti kiképzést is kaptak.²²

A napirendben szigorúan meghatározott rend szerint került sor az órák megtartására, amelyek egyik legfontosabb részét a szabály- és törvénymagyarázatok alkották. Egy óra alatt általában 3-4 paragrafus megtárgyalására került sor, ugyanis rendkívül fontos volt, hogy az új csendőrök a törvényeket megértsék és használni is tudják.

A verbális magyarázatoknál talán még fontosabb volt az, hogy a csendőr a mindennapi szolgálatban szükséges jelentéseket, felterjesztéseket, beadványokat jól olvashatóan és érthetően képes legyen elkészíteni. Ezért nagy hangsúlyt fektettek az írás gyakorlására is.²³ Tudás és képességek szerint a feladatok megoldásánál három csoportba osztották a csendőröket. Az első csoportban a másolást és a tollbamondást gyakorolták, kettős vonalazás között. A második osztályba kerültek a gyakorlati szolgálatban előforduló események, a büntető-, erdő- és vadásztörvények értelmezésének rövid leírását kaphatták feladatul, ill. könnyebb jelentéseket szerkesztettek egyvonalas papírra vagy sorvezetővel. A harmadik csoportban már felterjesztéseket, beadványokat, fogolykíséreti számlákat, nyugtákat, ellennyugtákat, élelmezési okmányokat stb. kellett megfogalmazniuk, tehát elméletileg képesek voltak bármiféle írásbeli feladat elvégzésére az őrsön. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy erre a szintre – az itt-ott elejtett megjegyzések alapján – csak igen kevesen juthattak el, és akinek ez mégis sikerült, az számíthatott arra, hogy az őrs összes beadványát, jelentését stb. neki kell majd megfogalmaznia.) Az elméleti feladatok között talán a különféle számtani példák megoldása játszhatta a legkisebb szerepet, amelyek a könnyebb érthetőség kedvéért a mindennapi életből kiragadott szöveges feladatok voltak. Hogy fogalmunk lehessen ezek nehézségi fokáról, nézzük meg a következő

21 A mindennapi életre pedig a későbbiekben úgyszólván visszatérünk.

22 A kiképzés rendkívül jó összefoglalását adja: *Némethy Ferenc*: A m. kir. csendőrség szervezete, szolgálata és viszonya a közigazgatási hatóságokhoz. I. rész. A m. kir. csendőrség szervezete. (Közigazgatási Könyvtár 1899. VIII. sz.) Az oktatás részletezéséről 1. a 13. sz. lábjegyzetben említett megszállási parancsot, amely a mindennapi életben az új őrsparancsnokok jobb eligazodásához nyújtott segítséget.

23 Összehasonlító adatként: a Magyar Királyság területén az írni, olvasni tudók aránya 1860-ban 33%, 1890-ben 62%. *Mészáros István*: A dualizmus korának iskolarendszere és pedagógiája. Neveléstörténeti jegyzet, ELTE BTK, 1990.

példát: „Valakinek van 9812 Ft 36 kr adóssága, s ebből lefizetett 963 Ft 54 kr-t, mennyi adóssága van még?”²⁴

Az őrsparancsnok minden írásbeli feladat – fogalmazások, számolás stb. – megoldását ellenőrizte, majd annak minősége alapján „helyes”, „középszerű” vagy „gyenge” minősítéssel látta el. Az eredményeket és az esetleges hibákat közösen megbeszélték. Az órákat általában 5-10 perc pihenő követte, ami lehetőséget biztosított az udvaron egy cigaretta elszívására vagy az uzsonna elfogyasztására.

A fegyvergyakorlatok alatt az alaki jártasság megszerzését is értették, így az itt megtanulandó feladatok a következők voltak: katonás tartás és fellépés; fegyver nélküli és fegyverrel történő tisztelgés; menetelés; szurony- és kardvívás; a lőfegyver álló, guggoló és fekvő testhelyzetben történő megtöltése és célra tartása. A próbacsendőrök lőkiképzésére 2-3 alkalommal összesen 30 lőszert használtak fel, 15-15 db-ot a 100, illetve 200 lépés távolságra felállított, általában egész alakos lőtáblára.

Az átlagosan 5-7 fős őrsökön a vezetést az őrsparancsnok, szerencsés esetben egy őrmester gyakorolta. Az ő kiképzésüknél természetesen más elveket kellett követni, mint a közcsendőrök esetében. Az altiszti létszám feltöltéséről a kerületi parancsnokságoknak kellett gondoskodniuk, ennek következtében az évente általában egyszer, kerületenként szervezett tanfolyamokon részt vevők létszámát is esetenként határozták meg. Ide olyan csendőröket vezényeltek, akik járőrvezetőként már tapasztalatokat szereztek, rendkívül jó minőségűek voltak és képesek voltak a szabatos fogalmazásra. A 6 hónapos tanfolyam alatt több mint 30 tantárgyat kellett tanulniuk, majd 11 tárgyból vizsgáznuk.²⁵ A vizsgatárgyak között szerepelt pl. a magyar nyelv, számtan (négy alapművelet és törtek), fegyvertan, különféle polgári és katonai törvények (büntető törvénykönyv, alkotmánytan, véderőtörvény, házalási törvény, útlevel- és állategészségügyi rendészet stb.), rendeletek, szabályzatok, tábori csendőri szolgálat.

Az 1890-es évektől gyakorlattá vált, hogy nemcsak akkor képeztek altiszteket, ha a különféle őrsökön üresedés következett be, hanem előre tervezve „tartalékot” képeztek. Így a tanfolyamot elvégzőket általában címzetes őrsvezetőkké léptették elő és az esetleges üresedésig az őrsparancsnokok helyetteseiként alkalmazták őket.

Így nézett ki a kiképzés az elméletben. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a csendőrségi szolgálatba lépők nagy része alig tudott valamit írni és olvasni, könnyen elképzelhető, hogy a 6-8 hetes elméleti oktatáson töményen rázúdított törvényekből és rendeletekből mennyit volt képes felfogni. Talán sikerült vele bemagoltatni néhány paragrafust, amivel kikerült gyakorlatra az őrsre, ahol az elméleti oktatását is folytatni kellett volna.

A tervezetek pontosan meghatározták, hogy a napirend alapján az őrsparancsnok melyik napon milyen tantárgyat ad elő. Azt azonban nem vették figyelembe, hogy az őrsparancsnok és a csendőrök is rendszeres – kötelező jelleggel havonta legalább 240 óra – külszolgálatot teljesítenek, más-más alkalommal tartózkodnak otthon, szabadságon, kórházban stb. Ehhez tartozik még az is, hogy minden őrs legény-

24 Csendőrségi Közlöny 1894. jan. 4. A lap szinte minden számában szerepel néhány feladat, segítséggül a legénység oktatásához.

25 Rendőri Lapok (Magyar Csendőr) 1899. márc. 5.

sége a 3 év alatt szinte teljesen kicserélődött – rendkívül gyakori volt a kilépés, áthelyezés –, így volt, aki 1, 2 vagy éppen 3 éve szolgált, ezek oktatását pedig nem lehetett egyszerre elvégezni. Az őrsöket ellenőrző, ún. szemlész tisztaktól is elvárták, hogy az őrsparancsnokok oktatását ellenőrizzék, ill. a legénység továbbképzéséről személyesen gondoskodjanak. Az őrsöket leggyakrabban meglátogató szakasparancsnokok is legfeljebb 3 esetben jutottak el azonban ugyanarra az őrsre egy évben, így ez a néhány órás oktatás sem érhetett el jelentős eredményeket. Egy-egy csendőr kiképzéséhez legkevesebb 4-5 évre lett volna szükség, ennyi idő azonban szinte soha nem állt rendelkezésre. Ebből következett az is, hogy bár az új csendőrök a rendet és fegyelmet viszonylag hamar megszokhatták, komolyabb nyomozások lefolytatására egyszerűen alkalmatlanok voltak.²⁶

Igaz, ez a kiképzés a korabeli magyarországi fegyveres testületek – rendőrség, pénzügyőrség stb. – között még mindig kiemelkedő színvonalat képviselt, és nemzetközi összehasonlításban is megállta a helyét.

A legénység képzettségi szintjétől nagyságrendileg különbözött a tisztikar, az alapvető ismereteket átadók színvonala. Ők – a tisztis ismereteken túl – kötelesek voltak megismerni a legénységi szolgálat minden ágát az elméletben és a gyakorlatban, majd külön csendőrtiszti vizsgát kellett tenniük akkor is, ha előzőleg a közös hadseregben vagy a honvédségben már tisztként szolgáltak.

A csendőrök életét nagyban befolyásolta, hogy milyen színvonalú felszerelést kaptak.²⁷ A felszerelésnek könnyűnek, kényelmesnek, tartósnak kellett lennie, mert pl. a Kárpátokban a zord időjárás nagyon rövid idő alatt tönkretette volna a ruházatot. Nem lehetett mellékes szempont az sem, hogy a felszerelést milyen területen használják, ugyanis más volt az időjárás nyáron az Alföldön és megint más több mint ezer méteres magasságban. Elvileg szükség lett volna egy külön nyári és téli öltözetre is. Természetesen ezeknek a kívánalmaknak a pénzügyi lehetőségek határt szabtak, így csak nagyon lassan, fokozatosan lehetett egy-egy felszerelési cikk cseréjéhez hozzáfogni. Az alapruházat az I. világháborúig szinte teljesen megegyezett azzal, amit a császári királyi csendőrség 1867 előtt használt Magyarországon. Ennek talán legjellegzetesebb darabja volt a kakastollas kalap, amit a köztudattal ellentétben szintén az osztrák csendőrségtől – pontosabban a vadász csapatoktól – vettek át.

Az eltelt évtizedekben csupán kisebb változtatások történtek, amelyek magyarosabb jelleget próbáltak kölcsönözni az öltözetnek, illetve bizonyos mértékig a ké-

26 Rendőri Lapok (Magyar Csendőr) 1897. okt. 16. és okt. 23.

27 A csendőrségi öltözetet és felszerelést már többen, több helyen feldolgozták, bár véleményem szerint a téma hiánytalan feldolgozása még várat magára. Az osztrák csendőrség egyenruházatáról l. *Oscar Teuber–Rudolf Ottenfeld: Die Oesterreichische Armee*. Wien, 1895. III. kötetét, amely az „ős-időktől” – a lombard-velencei csendőrség (az osztrák cs. kir. csendőrség elődje) egyenruhájától – a kötet megjelenéséig terjedő időszak kitűnő ábrákkal színesített áttekintését adja, ill. rövid történeti összefoglalással Alphon von Wrede: *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht* 5. kötetében 603–628. A m. kir. csendőrség öltözetéhez l. *Gergely Endre: A m. kir. csendőrség öltözete 1876-tól a világháborúig* (Csendőrségi Lapok 1935. febr. 14.), *Uő: Legénységi rendfokozataink változásai* (Csendőrségi Lapok 1934. okt. 1.); *Ságvári György: Csendőr és rendőr egyenruhák a dualizmus kori Magyarországon* (Rendvédelem-történeti füzetek (= RTF); A dualista Magyarország rendvédelme; Tudományos konferencia a Rendőrtiszti Főiskolán 1992. 161–169.)

nyelmi szempontokat is figyelembe vették. Így pl. a kalapon a gránátot felváltotta a koszorúval övezett magyar állami címer, a zubbonyokra zsinórzat került, átvették – a honvédségnél már rendszeresített – tábori sapkát, az 1881-ben megszüntetett kabátot 1885-től a dolmány helyettesítette, 1896-tól külön nyári és téli köpenyeket vezettek be stb.

Az egyenruha – mint általában az egyenruhák – nem lehetett túl kényelmes. A vastag posztónadrág és a bőrkesztyű a nyári hőségben elég kellemetlen viselet, a zubbony zsinórozása hamar foszlott és piszkolódott, tisztítása pedig elég körülményes volt, a ruha különböző részei egyébként is elég gyenge anyagból készültek, így rendszeresen javítani kellett őket. A takarékoság talán legjellemzőbb példája volt, amikor 1885-ben a gyalogos csendőrök részére rendszeresítették a csizmanadrágot. Elkészítését meglehetősen egyszerűen megoldották, a használt posztónadrágok szárainak alsó részét szűkebbre varrták, hogy az a csizmába behúzható legyen. Nem kellett hozzá új anyag, drága volt a munkabér is, tehát mindenki maga oldotta meg ezt a feladatot, ahogy akarta. A viselete azonban kötelező volt és könnyen ellenőrizhető!

A legénység szempontjából valószínűleg még meglehetősen rossz volt, hogy az első alkalommal megkapott felszerelések értékét a kincstár nem tudta teljes egészében kifizetni. Konkrét példánál maradva: az erdélyi csendőrpáncsnokság 1881-ben kelt jelentése szerint az első tömegbetéthez szükséges 36 tárgy értéke 85 Ft 31 kr, ezzel szemben a minisztérium részéről erre biztosított összeg 60 Ft. A hátralékként fennmaradó 25 Ft 31 kr-t a csendőrök saját keresetükből fizették ki, ami kb. egyhavi zsoldjuknak felelt meg.²⁸ Ismereteink szerint – bár a felszerelések száma és értéke változott – ez az arány a későbbiekben is hasonló módon alakult. Megtiltották a csendőröknek azt is, hogy a szabályzat által megszabottnál finomabb – tehát kényelmesebb – anyagból készíttessenek ruhát maguknak, ami alól a legénységi állományúaknál egyedül a hadapródok kaptak felmentést.²⁹

A fegyverzetben némileg jobb volt a helyzet. Lőfegyverként a 11 mm-es előágytáras Kropatschek-karabélyt használták, ami elméletileg 8 töltény befogadására volt alkalmas, de járőrszolgálatban csak a tárban helyeztek el 6 töltényt. Minősége a csendőrségi szolgálat követelményeinek megfelelt – ezt a fegyvert használta a francia tengerészgyalogság is –, hátránya volt azonban, hogy mivel a lövedékek egymás előtt helyezkedtek el, a rázkódástól bekövetkező elsülés megakadályozására kénytelenek voltak a töltények hegyét lekerekíteni, aminek következtében a találati pontosság nagyobb lőtávolságnál jelentősen lecsökkent.³⁰ A csendőrség esetében azonban ennek

28 MOL BM K 150 893. 1881. III. 11/a. 10864. sz.

29 Kivételes esetben azonban hozzájárultak saját sapka, fehérmű, csizma vagy cipő viseléséhez, de kikötötték, hogy „a magas sarok és hegyes orr mellőztetik”. Általános szolgálati határozványok a m. kir. csendőrség számára (a továbbiakban ÁSZH) Bp. 1896. 17.

30 *Fekete Pál*: A muskétától az önműködő puskáig. (Csendőrségi Lapok 1936. jan. 15.); A karabély franciaországi használatához: „A Kropatschek-féle ismétlő fegyver rendszeresítése a francia haditengerészetben” c. cikk „A Ludovica Akadémia Közlönye” (= LAK) 1879/III. sz.-ában; A csendőrség fegyverzetének kérdéséhez l. még: *Lugosi József*: A rendvédelmi testületek fegyverei 1868-1918. RTF 1992. 152-160.; *Kőváry Ottó*: Kérdések és feleletek a magyar királyi csendőrség kézi-, lő- és szálfegyvereinek utasításából. Szeged, 1896.; *Müller Hugó*: Magyar csendőrségi forgópisztoly. LAK 1883/IV. sz.; Fegyver- és lőutastás a magyar királyi csendőrség számára. 3. kiad. Bp. 1903.

nem volt túl nagy jelentősége. A puskához tartozott egy 47 cm-es pengehosszúságú döfőszurony is, hideg fegyverként pedig a kétszer finomított rugóacélból készült gyalogcsendőr szablyát használták, aminek a markolata bükkfából készült és cápabőrrel vonták be.

A fegyverek és a töltények súlya megközelítette a 6 kg-ot, ehhez hozzászámítva a ruházatot és az egyéb járulékos felszerelést (kulacs, járőrtáska a bilinccsel stb.), a csendőrök kb. 10 kg-os menetfelszerelést kaptak, ami – figyelembe véve a ruházat fentebb kifejtett kényelmetlenségét és az őrzőjáratok későbbiekben részletezendő nehézségeit – a szolgálatban rendkívüli megerőltetést jelenthetett.

Miután az általunk vizsgált időszakban a m. kir. csendőrség elsősorban a vidék rendfenntartó szervezete volt, így érdemes azt a szűkebb környezetet is megvizsgálnunk, ahol a csendőrök éltek és szolgálatot teljesítettek.³¹

A legénységet általában egyszerű parasztházakban helyezték el, amelyeken sokszor kisebb átalakításokat hajtottak végre. Még az 1850-es évekből fennmaradt az a rendszer, hogy az épületek általában nem a kincstár tulajdonát képezték, hanem azokat a helybeli tulajdonosoktól bérelték. Amennyiben mégis az országos csendőrségi alap tulajdonában voltak, akkor az 1867-es feloszlást követően a Belügyminisztérium kezelésébe mentek át, amely azokat nem adta el – bár a berendezést sokszor elárverezték –, hanem magánszemélyeknek vagy közületeknek haszonbérbe adta. 1882-től tehát vegyesen állami és bérelt épületekben helyezték el a legénységet.

A csendőrség felállításakor a belügyminiszter a vármegyéknek egy körlevelet küldött, amelyben segítségüket kérte az őrsök helyeinek kiválasztásában, és közölte azokat a feltételeket is, amelyeket feltétlenül be kellett tartaniuk. Őrsöket kellett felállítani:

1. minden járási szolgabíróság székhelyén;
2. olyan királyi járásbíróságok székhelyén, amelyek a szolgabírói székhelytől „jelentős” távolságra található;
3. „minden szabad királyi városban”, hogy a várossal szomszédos községek határai felett is felügyeletet gyakorolhassanak;
4. bányatelepek székhelyein;
5. minden szakasparancsnokság székhelyén;
6. az említett őrsök kb. 23-24 km távolságra kerüljenek egymástól.³²

A 3. pontban említett „szabad királyi város” elnevezést itt természetesen nem szabad szó szerint értenünk, hiszen a köztörvényhatóságok átalakításáról szóló 1870. évi XLII. tc. és a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. tc. a korábbi struktúrát teljes mértékben átalakította. Néhány szó erejéig azonban érdemes megállnunk annál a kérdésnél, hogy hogyan alakult a csendőrség és a városok kapcsolata. Az 1882. évi X. tc. 1. paragrafusa egyértelműen intézkedik: „Törvényhatósági joggal felruházott városok úgy bel- mint külterületén a csendőrség rendes szolgálatot nem tel-

31 Az általános környezet és életmód vizsgálatához alapvetően A magyarság néprajza. Bp. 1933–1937 köteteit és Balassa Iván–Ortutay Gyula: Magyar Néprajz. Bp. 1979. c. művét használtam.

32 MOL BM K 150 985. 1882. III. 11/b. 13061. asz.

33 Magyar Törvénytár 1882–1883. évi törvénycikkek. Bp. 1896. 19.

jesít.”³³ A kivételt a rendelkezés alól az jelenti, ha tettenérés vagy körözött személy felismerése történik, illetve ha a közbiztonság a városi rendőrség által már fenn nem tartható.³⁴ A rendezett tanácsú városokban a csendőrség jogállása némileg másként alakult. Ezek a városok – a törvényhatósági jogúakhoz hasonlóan – elvileg szintén rendelkeztek saját rendőrséggel. A gyakorlatban azonban ezek általában rosszul szervezettek voltak, alacsony fizetésű és megbízhatatlan személyzettel. Ezért a belügyminiszter 1899. évi 130.000) BM. sz. rendelete ezen városok közbiztonsági állapotaért a csendőrséget is felelőssé tette. Ez annyiban jelentett változást az 1881-ben életbe léptetett szabályozáshoz képest – amelyben a csendőrség kötelességévé tették minden, rendőrséggel nem rendelkező város közbiztonsági szolgálatának ellátását –, hogy a csendőrség most már a rendőrség mellett is – rendeletileg szabályozottan – egyidejűleg teljesített szolgálatot, tehát járőrözött, nyomozásokat végzett. Miután azonban beleszólása a rendőrségi ügyekbe nem volt, így csupán figyelte a rendőrök tevékenységét, felhasználásuk mikéntjét, és erről jelentéseket tett, illetve szükség esetén, felkérésükre beavatkozott.

A belügyminiszteri felhívás után megtörtént a községek kiválasztása, így sor kerülhetett a bérletre felkínált házak vizsgálatára, illetve a bérleti díj feletti alkura. Ismereteink szerint az 1870-es években a Belügyminisztérium átlagban 80-100 Ft bérleti díjat kapott évente egy-egy épületért, így nagy valószínűséggel ez az összeg egy évtizeddel később is hasonló nagyságrendet képviselhetett – figyelembe véve az árak és a bérek változásának minimális mértékét –, bár ennek némileg ellentmondhat az, hogy egy, az állam által fenntartott szervezettől mindig könnyebb volt tízszeres árat kicsikarni, mint egy magánszemélytől.³⁵ Az épületek kiválasztásánál a lehetőségek szerint figyeltek arra, hogy az jól megközelíthető helyen – a község középpontjában – legyen kerttel és saját kúttal, illetve állatok tartására lehetőséget adó ólakkal.

Az őrsépületek a korabeli szabályzatok leírásai alapján általában 2-3 szobából, az őrsirodából és a konyhából állottak, kamrával és – a fentiekben már részletezett – más melléképületekkel. A helyiségek berendezését a katonás egyszerűség és célszerűség jellemezte. A legénységi szobában ágyakat, egy asztalt padokkal és székekkel, fogasokat, ruhaládákat stb. helyeztek el. A monotóniát oldandó azonban lehetőséget adtak rá, hogy pl. a falon kisebb képek és – „amennyiben azok a tisztesség és erkölcsiség fogalmaival megegyeznek” – fényképek, tükrök, órák legyenek felakasztva, az ablak alá vagy a szoba sarkába virág- és pipaállványokat állítsanak, szőnyegetek fektessenek.³⁶ Az őrsiroda az őrsvezető hálóhelyéül is szolgált, ez alól azon esetben volt

34 Ez történi 1894. dec.-ben Kassán, amikor a rossz munkakörülmények elleni tiltakozásul 50 rendőr azonnali hatállyal beszüntette a munkát. A főkapitány behívott 50 csendőrt, akik a rendőröket lefegyverezték, majd „internálták”. Rendőri Lapok 1894. dec. 16.

35 Természetesen szélsőséges esetekben a 80-100 Ft-hoz képest azért voltak nagyságrendi különbségek. A szegedi csendőrkerületi parancsnokság pl. 1882. jan. 1-jétől 6 évre, évi 4800 Ft-ért bérelt egy kétszintes, 30 szobával, mellékhelyiségekkel és 5 ló elhelyezésére alkalmas istállóval rendelkező házat. Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy egy ekkora ház felépítése – a telek megvásárlásával együtt – kb. 190 000 Ft-ba került volna, akkor ez az összeg mindjárt nem tűnik olyan magasnak. MOL BM K 150 1125. 1883. VII. 2. 10949. sz.

36 Laktanya-szabályok a magyar királyi csendőrség számára (CS-4) Bp. 1889. 20.

kivétel, ha az illető nős volt. A konyha felszerelése megfelelt a korabeli színvonalnak, azzal a különbséggel, hogy a vidékek eltérő háztartási eszközei helyett itt is az uniformizáltság jelentkezett.

A veteményeskertben vagy – ha a falu településszerkezete lehetőséget adott rá – a ház mögötti 1-2 hold bérelt földön termelték az őrök egész évre szükséges burgonya-, bab-, borsó- és tökszükségletét.³⁷ Általánosan elterjedt – sőt szinte kötelező – volt, hogy az őrön 10-15 tyúkot és kakast, illetve néhány sertést tartsanak. A különféle szárnyasok – a tyúkok mellett elsősorban libák, kacsák, pulykák és galambok – nevelése nemcsak a tojások miatt volt fontos, hanem bármikor felhasználható friss húst is jelentett.

A sertések biztosították az állandó zsírkészletet, így ahol helyszűke miatt tartásuk nem volt lehetséges, ott felnevelt állatot vásároltak és az őrön levágták. Arra is figyelmet kellett fordítani, hogy az állatokat mindig csak akkor vágják le, ha éppen kifogyóban voltak a készletek, mert a nyers hús és a zsír tárolása a nyári melegben hosszú távon szinte megoldhatatlan volt.³⁸ A havasokban található őrökön teheneket és birkákat is tartottak. Azokat a termékeket, amiket maguk nem tudtak megtermelni, nagyobb tételekben közvetlenül a szárnyparancsnokságok által kijelölt kereskedőktől rendelték meg. A kávé, rizs és fűszer pl. a legjutányosabban a fiumei, trieszti vagy hamburgi nyakkereskedőktől volt beszerezhető.

Az őrök élete természetesen nem nélkülözhetette egy szakácsnő gondoskodását, így általános szokás volt az „őrsfőzőnők” felvétele. Ők általában helyi lakosok voltak – és legalább 40 évesek –, akiknek feladatai közé tartozott az udvar, a veteményes, a háziállatok rendben tartása, a konyhai munkák ellátása – főzés, kenyérsütés vagy az előre bedagasztott tészta megsütetése – és ehhez kapcsolódóan a téli időszakra a befőzés (uborka, paprika, répa savanyítása, kompót készítése stb.), a takarítás, a fehérnemű mosása. Mivel a „főzőnő” felelőssége rendkívül nagy volt, a részegséget, erkölcstelen vagy könnyelmű életmódot azonnali elbocsátással büntették.

A szabályzatokból az is kiderül, hogy a csendőrök mikor mit ettek. Reggelire egy nagy adag kávé, tejet vagy kakaót, esetleg rántott levest, ebédre levest és húst mártással vagy valamilyen tésztát sült hússal, vacsorára pedig szintén valami húsételt. Figyelemre méltó a rengeteg hús fogyasztása, amit a nehéz szolgálat tett szükségessé.³⁹

37 ÁSZH 103.

38 Nézzünk meg egy-két praktikus tanácsot, aminek az őrök szakácsnői jó hasznát vehették a századfordulón: „...falun igen gyakran állott, s már megszagosodott húst hoznak haza a mészárszékből. Ezen úgy lehet segíteni, ha azon vízbe, melyet a főzésre feltettünk, a hússal egyidejűleg néhány darab izzó faszenet teszünk, s a húst azzal együtt főzzük. A szén a szaganyagot magába veszi, s mind a hús, mind a leves visszanyeri jó szagát és ízét. A halak főzésénél, ha így használjuk a szenet, a kotu ízt szintén el lehet venni. A nagyon vén marhahúst puhára lehet hirtelen főzni a következőképpen: midőn a hús lehaboztatik s legnagyobb forrásban van, mintegy 3 font hútra 2 kanál erős rozspálinka töltetik. A hús, ha a legvénebb marhából volna is, ily esetben hirtelen megpuhul, attól pedig nem lehet félni, hogy a pálinka szaga megérzik rajta. Pálinka hiányában erős borecet is jó.” Rendőri Lapok (Magyar Csendőr) 1897. nov. 28.)

39 *Féja Géza*: Bölcsődal. Bp. 1958. 187.

A csendőrség megalakulásától az őrmester 500, az őrsvezető 400, a közcsendőr 300 Ft zsoldot kapott. A századfordulóra ez az összeg kb. 25%-kal emelkedett, így a csendőr egy napi bére 83 kr-ról 1 Ft 3 kr-ra módosult. Ezt kiegészítették a különféle pótlékokkal, ez azonban elég esetleges volt. Így pl. tanú-illetmény, kíséreti díj, fegyenckíséreti illeték, elfogatási díj a kiszabott ítélet mértéke szerint, 24 órás külszolgálaton túl étkezési pótlék, 3 évi szolgálati időn túl szolgálati pótdíj stb. (ezektől némileg különbözött a ruhaátalány, amit mindenkinek kötelező jelleggel meg kellett kapnia).

Ha ezt a zsoldot összehasonlítjuk a gyári munkások vagy a mezőgazdaságban dolgozók keresetével, igen érdekes következtetésre juthatunk. A munkásság átlagosan 10-11 órás napi munkaidejét tekintve a közcsendőri fizetés meg sem közelítette a nyomdászok, esztergályosok, lakatosok, tehát a képzettnek tekinthető munkáselit fizetését, és kb. megfelelt egy vidéki gyufagyári munkás keresetének.⁴⁰ A mezőgazdaságban, kézi napszámberben dolgozók ellátás nélkül napi 90 krajcár körül keresetek az országos évi átlagot figyelembe véve, ami megközelítőleg egy csendőr zsoldjának felel meg.⁴¹

A keresetek felhasználása azonban az eltérő életmód miatt meglehetősen eltérő. Egy munkás vagy paraszt ebből az összegből eltartott egy családot, házat épített, általában gondoskodott a mindennapi megélhetésről. A csendőr ezzel szemben laktanyában lakott, nem nőülhetett (ennek következtében – törvényes – gyermekei sem lehettek), a ruházatra külön keretet kapott, nyugdíjra volt jogosult stb. Úgy vélhetnénk tehát, hogy megteremthette az anyagi fedezetét a további sorsa alakításának, amit elvileg el is vártak tőle.

A gyakorlatban azonban ez másként működött. A csendőröknek a napi keresetükből ugyanis 40-50 kr közötti összeget be kellett fizetniük az órs közzgazdálkodásába, amiből fedezték a szakácsnő fizetését, az étkezést, a lakószobák fűtését, világítását és minden, a háztartásban felmerülő egyéb költséget. Az egyik újságnak beküldött olvasói levelekből megtudhatjuk azt is, hogy a hétköznapi kiadások milyen arányt képviseltek: pl. író- és tisztálkodószerekre havonta 8 kr, fodrász 1 Ft, a csizma és ruha javítása 2 Ft, a dohány és a szivar 3 Ft. A szolgálatban levőknek is jelentős magánkiadásuk volt. Rendszeresek voltak a 35-40 órás őrzáratok, amire nem tudtak saját élelmet vinni, mert az egyszerűen nem fért el a járőrtáskában. Mivel ilyenkor ingyenes ellátást nem fogadhattak el, az ételre ezen esetben számítható költség kb. 70-80 kr, amit csak részben fedezett a 24 órán túli szolgálatra járó 40 kr-os ételmezési pótdíj.⁴² Nem tekinthető mellékesnek a besúgóknak esetenként kifizetett összeg sem, amit a feljebbvalók természetesen vettek – sőt ezek igénybevételeire a csendőröket felszólították –, de erre külön költségkeretet természetesen nem biztosítottak (minthogy ezek szolgálataira a jelentésekben még hivatkozni sem volt sza-

40 Egy műlakatos órabére 1887-ben Bp.-en 20–30 kr, a vasesztergályosé Bp.-en 20–28, vidéken 10–20 kr, egy könyvnyomdászé 16–18 kr. Jelentés az 1887. évben foganatosított gyárvizsgálatokról (részlet) Magyar munkásszociográfiák 1888–1945. Bp. 1974. 44–45.

41 L. ehhez a Magyar Statisztikai Évkönyv 1880-as és 1890-es években megjelent köteteiben a „mezőgazdaság”, ill. „őstermelés” című fejezeteket.

42 Rendőri Lapok 1898. dec. 3.

bad). Ezeknek a kiadásoknak az lett a következménye, hogy a csendőrök szinte semmit nem tudtak megtakarítani.

Ez azért válhatott rendkívül komoly problémává, mert sok esetben lehetetlenné tette a családalapítást. Ahhoz, hogy a csendőr megnősülhessen, a következő feltételeknek kellett teljesülnie:

1. a leendő feleségnek annyi hozományt kellett hoznia, hogy a csendőr anyagi helyzete jelentősen javuljon és
2. feddhetetlen erkölcsi magaviselettel kellett rendelkeznie;
3. az adott csendőrkerületben a nők száma nem haladhatta meg a legénység 10%-át.

A 3. pontban foglaltakra a gyakorlatban nem volt szükség, ugyanis a házások aránya nem haladta meg a 4-5%-ot. Az őrsökön általában csak egy fő lehetett nő – nem volt több külön szoba, és csak kevesen engedhették meg maguknak, hogy a faluban lakást béreljenek –, ez pedig az őrsparancsnok volt.⁴³ Ez a kilátástalan helyzet volt az egyik fő oka a legénység nagyarányú cserélődésének.

Minden őrs területét – annak nagyságához viszonyítva – több őrjáratra osztották fel, amit havonta többször be kellett járniuk. Az őrjáratok tartalmazták a községeket, a tanyákat, az erdőket stb., tehát minden lakott és lakatlan helyet, ahol ember egyáltalán megfordulhatott. A járőröknek nem az egész területet, hanem csak azt a részét kellett „beportyázniuk”, amit esetről esetre az őrsparancsnok számukra kijelölt. A szolgálatba indulók eligazítását is ő végezte, személyesen ellenőrizte a felszerelést, a fegyverzetet, és megadta a szükséges instrukciókat. Az esetek nagy részében nem a forgalmas utakat választották, hanem az ösvényeket, mellékutakat, a falvakban – különösen éjjel – a kertek végében álltak lesben. Az iram nem volt túl gyors, 7,5 km-re 2 óra gyaloglást számoltak, az őrjáratok időtartama azonban sokszor elérte a 48 órát is.⁴⁴

A szolgálattal kapcsolatos tiltások között kiemelt helyen szerepelt, hogy tilos volt elfogadni ajándékot és az ingyenes ellátást, ez ugyanis gyakori visszaélésekre adott volna alkalmat. Vendéglőkbe a csendőrök csak nyomozás vagy ellenőrzés alkalmával mehettek be, az ottani étkezést vagy italozást szigorúan büntették. Portyázás közben a községeken kívül vagy pihenő alkalmával a dohányzás meg volt engedve, intézkedés közben, hivatalos helyiségben vagy magánlakásba való belépéskor azonban tilos volt.

A csendőri fellépést a széles körű – bár szigorúan meghatározott rendben történő – fegyverhasználat tette eredményessé, ami egy külön tanulmánynak is elegendő anyagot szolgáltatna. Az általam megvizsgált szegedi és debreceni csendőrbíróági anyag alapján két következtetést lehet levonni:

1. a csendőrök az esetek döntő többségében szigorúan az előírások alapján használták fegyvereiket;

43 Rendőri Lapok 1895. máj. 12.

44 A távolság kiszámítása természetesen csak relatív lassúságot jelentett. A csendőröknek 1 km-es távolságra 16 perc jutott, a katonai menetidő ezzel szemben 12 perc volt. (*Gergely Endre: A portyázási idő kérdése. Csendőrségi Lapok 1934. jún. 15.*)

2. a bíróságok a lehetőségekhez mérten védték az ügyekben szereplő rendfenn tartókat. Minden fegyverhasználatot utólag a legszigorúbb vizsgálatnak vetettek alá, és a bűnösnek talált személyekre nagyon komoly börtönbüntetést szabhattak ki. A csendőrök eskü alatt tett vallomásának bizonyító erejük volt a polgári személyekével szemben.

A másik fontos probléma a felszólított szolgálattal kapcsolatos. Ez azt jelentette, hogy a csendőrök nem saját kezdeményezésükből intézkedtek, hanem a közigazgatási hatóság valamely tisztségviselőjének felhívására.⁴⁵ Ilyen esetben a törvényes kereteken belül kötelesek voltak ennek eleget tenni, a kiadott felhívásért azonban a felelősséget az a szervezet vagy személy viselte, aki a parancsot aláírta. A visszaélések ekkor szintén általánossá válhattak, gondoljunk itt a választásokkal kapcsolatos intézkedésekre.

A csendőrösök szétszórt elhelyezése következtében külön egészségügyi ellátást nem lehetett szervezni, így ez a feladat a honvédség vagy a közös hadsereg orvosaira hárult. Ahol katonai orvosok nem állomásoztak, ott ezt az arra vállalkozó polgári orvosok végezték – díjtalanul. Kisebb betegségeknel a gyengélkedők általánosan csak 3 napig maradhattak az őrsön, utána a legközelebbi honvéd – vagy katonai –, illetve ha ezek túlságosan messze feküdtek, akkor polgári kórházba küldték őket. Ha a csendőr önhibáján kívül, szolgálatban történt sebesülés vagy testi sértés miatt szorult gyógykezelésre, akkor költségeit az állam fizette, minden más esetben azonban a felmerülő ápolási költségek (természetesen az étkezés is) a zsoldjából kerültek levonásra. Ugyanígy a gyógyfürdők „kedvezményes” használatakor a felmerülő kiadásokat – az utazás kivételével – neki kellett fedeznie.⁴⁶

A csendőrök kulturált formában történő szórakozását elsősorban a 90-es évek végétől próbálták a legkülönbözőbb módon elősegíteni. Érdekes, hogy a társaséletnek a polgári környezetben meglévő különbségei magától értetődően jelentek meg ebben a közegben is. Ott az úri kaszinó a vármegye és a királyi hivatalok jórészt nemesi származású képviselőinek, a polgári kaszinó a városi elemeknek szolgált szórakozásul, míg az iparosok és a szegényebb sorsúak olvasóköroket alapítottak. Itt a tisztí és az altisztí kaszinó, valamint az őrskönyvtárak igyekeztek ugyanezt a szerepet betölteni. A századfordulóig ezek nem tekinthetők általánosnak, mégis jelentős elmozdulást jelentettek a korábbi állapothoz képest.⁴⁷ Ezen próbálkozásoktól eltekint-

45 Ezek közé tartoztak a főszolgabíró, az alispán, községi előljáróságok, bírósági végrehajtók, pénzügyi, adó-, posta-, távíró és vasúti hivatalok, bíróságok, ügyészségek, fegyintézetek és kerületi börtönök, vesztegintézeti hivatalok stb.

46 L. Némethy F.: i. m. 38-41.

47 Az altisztí kaszinó működésébe való bekapcsolódásra az általunk ismert első példa az 1884-ben Eperjesen történt eset, amikor a cs. és kir. 67. gyalogezred parancsnoka, az általuk akkor megalapított kaszinóba való belépésre szólította fel a helyi őrs legénységét, amire az engedélyt meg is kapták. (Rendőri Lapok, 1900. febr. 11.) Az első őrskönyvtár megalapítására Székesfehérváron, 1897-ben került sor, amit a VI. sz. csendőrkerület parancsnokának köszönhetően több is követett. A tiszték könyvadományaiából megalakult könyvtár 1904 végére elérte a 600 db-os példányszámot, amivel az országban a legnagyobbnak tekinthető. (Csendőrségi Lapok, 1905. jan. 29.)

ve azonban a szórakozás meglehetősen egysíkú volt, amiben kiemelkedő szerepe volt a kártyázásnak, az italozásnak és a bordélyoknak.⁴⁸

Az eddigiekben leírtak alapján az olvasó joggal érezheti úgy, hogy a csendőrség mint szervezet nem igazán találta meg a helyét a magyar társadalomban. Ebben minden bizonnyal közrejátszhatott az is, hogy eredetét – és ebből következően megjelenését, felhasználásának lehetőségeit, megbízhatóságát – tekintve nem magyar szervezet volt, és mivel az átalakítások csak kismértékben érintették, idegen test is maradhatott környezetében. Több mint száz év távlatából azt már nehéz lenne megállapítani, hogy a megalapításkor ez tudatosan – a korábbi eredményesség alapján – vagy véletlenszerűen történt-e így.⁴⁹ Azt azonban bizonyossággal állíthatjuk, hogy működésükre ez nagyrészt jótékony hatást gyakorolt. Csak azért „nagyrészt”, mert természetesen a lakosság osztatlan elismerését, segítőkészségét – éppen különállásuk miatt – nem sikerült igazán elérniük. Az elismerést igazából az jelentette, ha a mellükre tűzhettek egy kitüntetést, a „Csendőrségi Zsebkönyv”-ben megjelent az általuk véghezvitt „hőstett”, vagy éppen 10-15-20 évi hűséges szolgálat után megkapták a hön áhított nősülési engedélyt és családot alapíthattak.

Az évek folyamán egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a csendőrség eredeti feladatát kiválóan látja el, engedelmes végrehajtója a parancsoknak. Nem volt tehát ok arra, hogy a szervezet működési mechanizmusát lényegesen megváltoztassák. Ez nem is jelenthetett problémát mindaddig, amíg a csendőrség környezete sem változott. A 19. sz. utolsó két évtizedében azonban kiteljesedtek azok a változások, amelyek 1867-ben megkezdődtek. Az ország az 1890-es években már nem ugyanazt a képet mutatta, amit a csendőrség létrehozásakor. A gazdaság fejlődése a maga arculatára formálta a társadalmat, erre pedig a szigorú hierarchiában működő, ebben a tekintetben nehézkes szervezet nem volt képes kulturált formában reagálni.

Egyre gyakoribbá váltak a szervezett társadalmi csoportokkal – munkás- és szegényparaszt-mozgalmakkal, nemzetiségi szervezkedésekkel – szembeni véres túlkapások. Ezekben az esetekben már nem egyszerűen tyúklopások tetteseit kellett ki nyomozniuk a csendőröknek, kocsmai verekedőket megfékezniük, hanem sokszor több ezer ember – esetleg jogos – haragját kellett volna finomabb módszerekkel le szerelniük. Ehhez azonban szükség lett volna arra az empátiára, amit a szervezet vezetői – és ebbe beleértem a közigazgatás vezető beosztású, tehát irányítást gyakorló tisztviselőit is – egyre tudatosabban kiöltek belőlük a korábbi években.⁵⁰

A lakosság a csendőrségben nem partnert, hanem egyre fokozódó mértékben a hatalom apparátusát látta. Ez nem az őrökön szolgálatot teljesítők hibája, a változások mikéntjéért ők a legkevésbé felelősségre vonhatók. A mérlegelés nem az ő költelességük volt, és kérdéses az is, hogy más feltételek mellett fel tudták volna-e mu-

48 Azt azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a paraszti élet lehetőségeit tekintve a választék nem is lehetett sokkal nagyobb.

49 A tudatosság látszatát erősíti mindenesetre a legénység áthelyezésének rendkívüli gyakorisága, ill. az a tény, hogy korábbi lakóhelye közvetlen környezetében nem szolgálhatott.

50 Ezzel nem azt próbálom bizonyítani, hogy adott esetben szép szóval meg lehet fékezni több száz, kövel felszerelkezett bányászt, de a túlzások közé számítható az, hogy az esetleges figyelmeztető lövést leadó csendőrt szigorú büntetésnek vetették alá.

tatni azokat az „eredményeket”, amelyekre a mindenkori kormányok az esetleges viták alkalmával olyan büszkén hivatkoztak. A csendőrök csupán egy-egy csavar szerepét töltötték be az államigazgatás gépezetében, ahol egy igen felelősségteljes, de hálátlan feladatot kaptak: a végrehajtást.

Az a kérdés ezek után is megválaszolatlan maradt, hogy vajon miért lett valakiből csendőr a 19. sz. utolsó harmadában. A biztos állás, a fix fizetés vagy a kezükben összpontosuló hatalom ígérete volt a döntő? És ha már beléptek, akkor miért gondolták meg magukat sokan olyan hamar? A katonai fegyelem, a család hiánya vagy talán presztízsszemponatok készítették őket kilépésre? A kérdések sorát még lehetne folytatni, de sajnos megválaszolásukra nem sok lehetőség kínálkozik. A tárgyi anyag és a levéltári iratok csak részleteiben adnak számot azokról a gondokról és – ami talán még fontosabb – arról a gondolkodásmódról, ami őket és környezetüket irányította. Márpedig ezek ismerete nélkül írásunk csupán felvillanthat néhány pillanatot a csendőrség mindennapi életéből.

CSABA CSAPÓ

THE GENDARME POSTS AT THE END OF THE NINETEENTH CENTURY

In Hungary in 1867 the Austrian-controlled gendarmerie was replaced with bodies of public security which were controlled by the counties and municipalities. The malfunctioning of these bodies led the government to return to the earlier system from 1881. A gendarmerie, which was subordinated to military laws but managed by the Ministry of the Interior, was reintroduced.

When establishing the gendarmerie districts, the main problem faced by the Ministry was the continuous shortage of staff; there was simply no money to pay higher wages as compensation for the strenuous work performed. Most of the rank and file came from the unemployed village populations. For political reasons fewer and fewer men from among the nationalities, which formed the majority of Hungary's population, signed up as gendarmes – although the degree of this tendency varied.

Accommodation was provided in barracks which were generally located in peasant houses. Furnishings were simple and functional. The men grew crops on the land which lay adjacent to the buildings, and they also were obliged to keep pigs and hens. Cooking, washing, cleaning, and minor work around the house was performed by a cook, whose wages were paid by the gendarmes themselves. Meals, lighting, repair of clothing etc. represented other constant expenses. The stringent financial conditions rendered marriage practically impossible, and this was the main reason for the quick turn-over of staff.

Regulations determined day-to-day life down to the very minute. Apart from service, school instruction was of special significance. Nevertheless, despite the efforts of the authorities, the lack of free-time engagements permitted participation in the entertainments of the peasants – drinking, the playing of cards, and visits to brothels.

The population did not, however, consider the military-organised gendarmerie as a partner. Instead, the gendarmes were seen increasingly as functionaries of the authorities. As significant sections of society became more radicalised, such views led to bloody clashes from the 1890's.